

ФРЕСКА ЧУДО И МАРТИРИЈ СВЕТЕ ЕУФИМИЈЕ
У МОНАСТИРУ БАЊИ ПРИБОЈСКОЈ ИЗ 1574. ГОДИНЕ

Ангелини-Нини

У публикованом раду: *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи Прибојској из 1574. године*,¹ временски је био повезан са Првим васељенским сабором 325. године у Никеји,² у овом раду, настављам истраживања из времена Четвртог васељенског сабора одржаног у Халкедону 451. године, са чудесним догађајем: „*Чудо и мартрији свете Јефимије*”.³ Ова сцена насликана на фрескама у припрати Св. Николе у Бањи Прибојској, она је у нашој науци још и названа „*Смрт свете Еуфимије*”⁴; нажалост, она није уопште иконографски и стилски истражена.

1. *Чудо свете великомученице Еуфимије*

На јужном зиду припрате, у првој зони насликане су стојеће фигуре светитеља, у другој зони је *Житије Светог Николе*, а у трећој зони је оштећена сцена *Чудо и мартриј свете Еуфимије у цркви код хиподрома*

¹ Р. Петровић, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи код Прибоја из 1574. године, Ниш и Византија*. Зборник радова II, Ниш 2004, 353-375 + 7 слика (Уредник Миша Ракоција).

² С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557 – 1614*, Нови Сад, 1965, 95, наводи сликане Васељенске саборе у Пећкој патријаршији, Морачи, Пиви и Арханђелима у Кучевишким, са запажањем: „Штета је што су сабори пропали у Бањи Прибојској, јер су морали бити занимљиви. На то упућује делимично очувана композиција *Чудо свете Јефимије*, која је, у ствари, посредан доказ да су Васељенски сабори овде били приказани. Легендарни догађај са моштима свете Јефимије повезан је са Четвртим васељенским сабором. Те је заправо са овом сценом, вероватно и још неком другом, био проширен циклус сабора у припрати Николе Дабарског”.

³ С. Петковић, *С. нав. дело*, 95 „Чудо са моштима св. Јефимије”, манастир Николе Дабарског код Прибоја, 1571.

⁴ В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, САН, п.и, књ. CLVII, Одељење Друштвених наука, н. С, књ. 4 (Београд, 1950), 15.

1. Бања Прибојска, Чудо и мучеништво свете Ефимије у цркви код Хиподрома у Цариграду, фреска из 1574. године, зограф Лонгин. припата цркве Св. Николе, јужни зид

1. Banja Pribojska, The Miracle and Martyrdom of St. Euphemia in the church near the Hippodrome of Constantinople, the fresco from 1574, icon painter Longin, the parvis of the Church of St. Nicholas, eastern wall

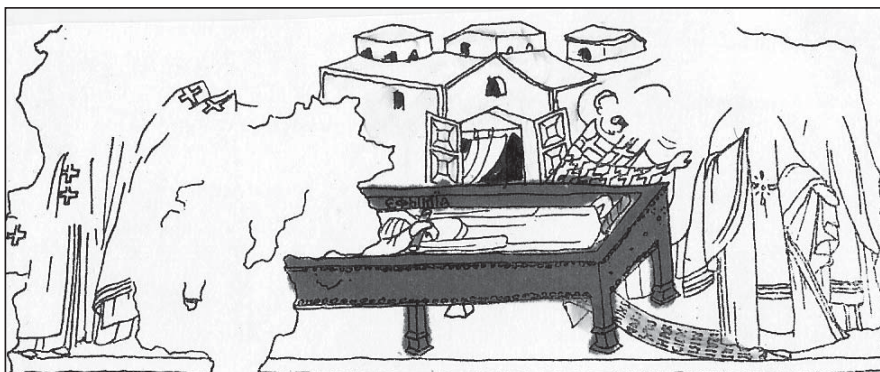
у Цариграду (сл. 1).⁵ Чудо са моштима је сачувано у оштећеном циклусу посвећеној светој Јефимији – Еуфимији на фрескама у њеном мученишћу у цркви код Хиподрома у Цариграду.

Према њеном *Житију* слави се 11 (24) јула,⁶ у славни град Халкедон у храму Свете великомученице Еуфимије, 8. октобра почело је прво заседање Четвртог васељенског сабора: „Тај Сабор би сазван у време цара Маркијана и Пулхерије 451. године после смрти цара Теодосија Млађег. Повод за сазив овога Сабора дала је јерес Диоскора патријарха Александријског и Евтихија архимандрита Цариградског, који су распростирали лажно учење као да у Христу Господу нису биле две природе, божанска и човечанска, но само једна, божанска”.⁷ Још у самом почетку сабора дошло је до разлике између православних и јеретика на челу са Диоскором Александријским.

⁵ K. Bittel, - M. A. Schneider, *Archäologischen Funde aus der Türkei 1940*, Jahrbuch des Deutschen archäol. Instituts, Bd. 56, Berlin 1941, *Archäologischer Anzeiger*, Beiblatt zum Jahrbuch d.d. arch. instuts 1941, 311-312 „*Das Martyrion der Hl. Euphemia beim Hippodrom*”; M. A. Scheider, „*Das Martyrion der Hl. Euphemia beim Hippodrom zu Konstantinopel*”, *Byzantinische Zeitschrift* XLII, München, 1943 (1943-1949), 181-182; F. Halkin, *Euphémie de Chalcedone. Légende Byzantines*, Bruxelles, 1965, 1-8 (са примерима сликаних сцена).

⁶ Ј. Поповић, *Житија светих*, Београд 1961, 530; исти, *Житија светих*, Београд, 1975, 253-265; Исти, *Житија светих*, Београд, 1976, 307-314;

⁷ *Житија светих*, 11. јули, 530 и 16. септембар, 731; Ј. Поповић, 11. јули, 253-254 и 16. септембар, 314.

Сл. 2. 1а. Бања Прибојска, Чудо и мучеништво свете Ефимије у цркви код Хиподрома у Цариграду, фреска из 1574. године, зограф Лонгин. припрага цркве Св. Николе, јужни зид, цртеж

Fig. 1a. Ванја Прибојска, The Miracle and Martyrdom of St. Euphemia in the church near the Hippodrome of Constantinople, the fresco from 1574, icon painter Longin, the parvis of the Church of St. Nicholas, eastern wall, a drawing

Тада је усвојен предлог патријарха Антолија, да православни и јеретици напишу своје исповедање, па да их положи у мермерни саркофаг, у коме се налазиле мошти свете Ефимије:

*„Овај предлог сви похвалише и прихватише, и написаше два свитка: православни свој, а зловерни свој, запечатише их својим печатима, отворише светитељкин гроб, положише оба свитка на њене прси, па опет затворише гроб, утврдише царским печатом и стражом, и три дана се постише и молише. А кад наста четврти дан дође цар и сав сабор к чесном гробу светитељке, скинуше царски печат, отворише гроб, и угледаше свитак зловерних под њеним ногама. Но чудесније од овога би то, што она пружи руку као жива и предаде цару и патријарху свитак са правилним исповедањем. Тада се сви неискazано обрадоваше, и одадоше славу Богу, и отпеваше светој великомученици похвалне песме с благодарењем, и поконише се с топом љубљвљу чудотворним моштима њеним. И одмах обајвише православно веру као Богом потврђену и чудесно светом великомученицом посведочену, а јеретичко зловерје предадоше проклетству. Тада многи јеретици, видевиши такво чудо, обратише се к православљу, а оне који остадоше упорни, лишише чинова и послаше на заточење. Од тога времена иконописци почеше изобразавати на иконама свету великомученицу Ефимију са свитком у десној руци, ради незаборавног сећања на ово славно чудо којесе догоди у време Четвртог Васељенског Сабора. Како тада, тако и после, света мученица не престаше творити чудеса и точити миомирисну крв из чесних моштију својих”.*⁸

Сцена на фрески у припрати Бање Прибојске приказује цркву и мошти свете Еуфимије и део Халкедона у Цариграду (сл. 1). Црква се налази у средини са отвореним вратима и помакнутом белом завесом

⁸ Поповић, нав. дело, 256.

Сл. 3. Група Правоверних, детаљ, десне сцене

Fig. 3. The Group of True Believers, a detail from the right side

на вратима. На горњем делу завеса је на више места са алкама повезана на металној округлој шипки, у горњем делу је извезен поруб, са једном линијом (горњи део) и две линије са тачкама, у средишњем делу извезена су ситна мала слова са скраћеним деловима речи: СТЯ СТИН ГИЬ · ЗЛАТЯ. До ковчега са десне стране православних учесника, са белим полиставронима и крстовима, ореолима око главе, ошећене су погнуте фигуре цара Маркијан и Пулхерије, са левом шаком и прстима на ивици саркофага.

Испред цркве свете Јефимије је ковчег у коме се налазе мошти свете мученице Јефимије, са остацима легенде: ... ѢФНИИЯ, окружене са две раздвојене велике групе учесника сабора десно *православних*: ...[ПР]АВОБЕГ(НИ)..(сл. 2) и лево *јеретика*: ..ѢРЕТНИКИ (сл. 3). Кад су четвртог дана отворили саркофаг са моштима светитељке они су пронашли у њеној руци свитак православних, а јеретички крај њених ногу, који је исписан обрнутим куфским, српским, грчким и руским словима у дванаест редова (сл. 1 и 3-4).

Занимљива је фигура са ореолом патријарха Анаолија, окренута тричетврт са дужом проседом косом, брадом и брковима у архијерејској одежди са наизменичним крстовима црно-беле боје, у рукама држи полуотворену књигу са одлуком Васељенског сабора са леве стране вертикално и водоравно исписаним словима (сл. 1 и 3) - ВЪ НАЧЕЛѢ БЪ ... СЛОВЪ („У почетку бјеше реч, и ријеч бјеше + у Бога, и Бог бјеше ријеч” (Јов. 1, 1).⁹

⁹ Библија или Свето писмо Старога и Новога Завјета, Превео Стари Завјет: Ђура Даничић. Нови Завјет превео: Вук Сте. Караџић. Београд 1985, 95.

Сл. 3а. Група
Правоверних, детаљ,
десне сцене

Fig. 3a. The Group of
Heretics, a detail from
the left side

У припрати Бање уништене су фреске Васељенских сабора, али су они сачувани у припрати Пећке патријаршије из 1557. године,¹⁰ које је урадио исти зограф и књижевник Лонгин.¹¹ На насликаном „*Летом Васељенском сабору*“ 553. године, коме је председавао цар Јустинијан, у доњем делу сцене одвојене су две групе, десно су:

[СЪ]БСѦР ПРАВОВЕРНЫХ,

а лево

СЪБСѦРЪ ЗЛОЧАСТНЫХ.¹²

2. Сликарство зографа Лонгина и митрополита Антонија Соколовића

Истраживања које сам обавио на фрескама у припрати Бање Прибојске, Грачанице и Пећке патријаршије, као и на иконама сликара

¹⁰ С. Петковић, *нав. дело*, 162-163 (старија литература); С. Ђурић, *Првобитни живопис у цркви св. Николе у Бањи Прибојској*, Саопштења РЗЗСК, књ. XVI, Београд 1984, 88, погрешно наводи и циклус Васељенске саборе?; П. Мијовић, *Прилози проучавању сликарства Грачанице, Дечана и Пећи*, 3. Ко је сликар Пећке патријаршије?, Гласник СКА, књ. XI, св. 1, (јануар-март), Београд, 1959, 71.

¹¹ Фреске приписујем зографу Лонгину, на основу стилских анализа.

¹² П. Мијовић, *Менолог, историјско-уметничка истраживања*, Археолошки институт, п.и, књ. 10. Београд 1973, 122.

Сл. 4. Свитак са јеретичким текстом, детаљ

Fig. 4. The scroll with heretic script, a detail

Лонгина и митрополита Антонија Соколовића,¹³ оне иконографски и стилски одговарају њиховој руци. Зографу Лонгину приписује атрибуцију Радивоје Љубинковић на: „живопису у пећкој припрати као и неке фреске у Бањи Прибојској пре би говорилише за Лонгинову руку”.¹⁴ За уметнички рад митрополита херцеговачког, а потом другог патријарха обновљене Пећке патријаршије, Мирјана Ћоровић-Љубинковић је први у науци истакла да је он био дуборезац и сликар Царских двери из Пећи (1570)¹⁵, Дечана¹⁶ и Грачанице (1564).¹⁷

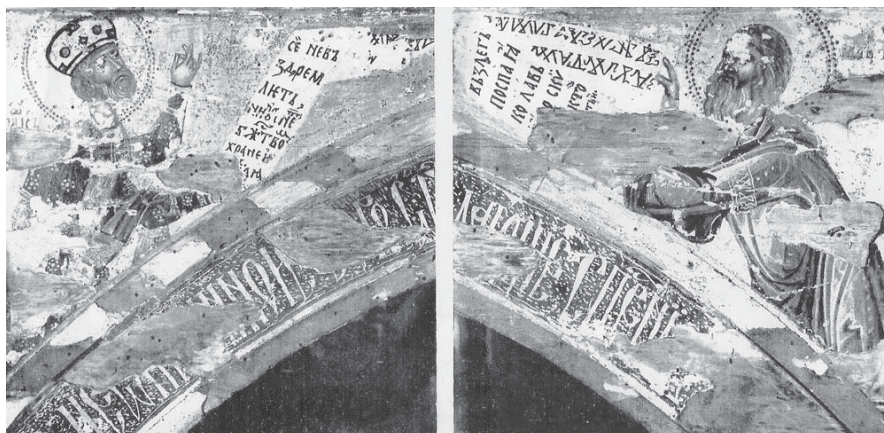
¹³ М. Татић-Ђурић, *Херцеговачки митрополит и патријарх српски Антоније као ктитор фресака и икона, Милешева у историји српског народа*, САНУ, књ. XXXVIII, Одељење Историјских наука, књ. 6, Београд, 1987, стр. 195-203, сл. 3 (Царске двери са резбареним натписом о митрополиту Антонију, око 1559-1572. године), сл. 4 (детаљ Антонијевих двери) и сл. 11 (Царске двери, полеђина приписаних Антонију, Дечани, XVI век, сл. 12. Икона Ваведена, Хиландар, XVI. век); С. Петковић, *О фрескама XVI века из припрате Пећке патријаршије и њиховим сликарима*, Саопштења РЗЗСК, књ. XVI, Београд 1984, 57-65.

¹⁴ Р. Љубинковић, *Студије из средњовековне уметности и културне историје*, Археолошки институт, Београд, 1982, 34.

¹⁵ М. Ћоровић-Љубинковић, *Пећко-дечанска иконописачка школа од XIV-XIX века*, Народни музеј, Београд 1955; *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*, Археолошки институт, п. и, САНУ, књ. 5, Београд 1965, 92-93, таб. XI.

¹⁶ Р. Петровић, *Конзерваторска открића на икони Христа Парведеног судије – Деизис из XVI века у манастиру Дечани – непознато дело зографа Лонгина*, Саопштења РЗЗСК, књ. XXXIV, Београд, 2002, 22; Исти, *Угребани записи и натписи на фрескама и икони зографа Лонгина из 1571. године у припрати манастира Грачанице*. Археографски прилози, 27, Београд, 2007 (у штампи).

¹⁷ Р. Петровић, *Дионисијеве Царске двери из 1564. године (конзервација, рендгенска снимања и опис)*, Саопштења РЗЗСК, Београд 1982, 163-182 + 16 слика.

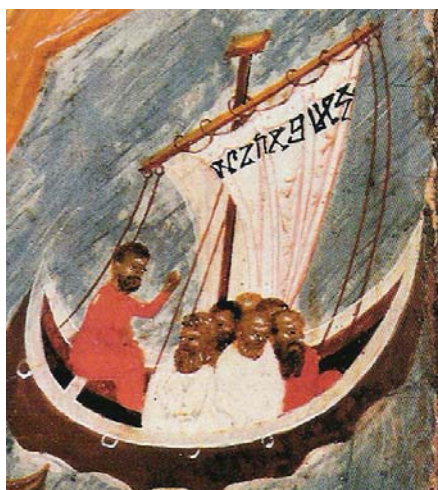
Сл. 5. Манастир Ломница, Икона „Недремеано око”, зограф Лонгин, примери куфских слова на свитакy цара Давида и Соломона, детаљ, око 1578.

Fig. 5. The Lomnica Monastery, the icon “Christ the Neversleeping Eye”, Longin the icon painter, examples of the Kufic letters in the scroll of the czar David and Solomon, a detail, ca 1578.

На дечанској икони *Светог краља Стефана Дечанског са житијем, и Прогон јеретика из Цариграда* (сл. 4), иконографски и стилски особине одговарју наведеним фрескама у припрати Бање Прибојске, очигледно је све сцене насликао зограф и књижевник Лонгин у време патријарха Макарија Соколовића и његових наследника патријарха Антонија и Дионисија Соколовића.

3. Куфска слова на фресци „Чудо свете Еуфимије” и иконама сликара Лонгина

На сцени *Чудо свете Еуфимије* у припрату Бање Прибојске, испод ногу и јастука свете Еуфимије у саркофагу налази се савијен свитак завезан канапом, у средишњем делу исписана је ситним словима реч: *ЄРЄТНКА*.¹⁸ Исти јеретички свитак је

Сл. 6. Манастир Дечани, Сцена „Прогон јеретика из Цариграда”, детаљ, икона светог краља Стефана Дечанског са житијем, иконописац Лонгин, 1577.

6. The Monastery of Dečani, the scene “Expulsion of Heretics from Constantinople”, a detail, the icon of the Holy King Stefan Dečanski with the Hagiography, Longin the icon painter, 1577.

¹⁸ Код ранијих истраживача ова реч није опште примећена.

Сл. 7. Манастира Грачаница, Света Ефимија са белим мученичким крстом, XIV век
 Fig. 7. The Gračanica Monastery, St. Euphemia with the white martyr's cross, XIV century

потом одвијен са куфским словима, бачен испод саркофага са моштима свете Еуфимије, и њега газе јеретички учесници Четвртог васељенског сабора (сл. 1-3). Куфска обрнута загонетна слова исписана су чирилицом, грчки и руским азбуком на белом развијеном свитку у десет редова (сл. 3 и 4). Овакав начин писања слова називају се *rappi* или *rappi literati*.¹⁹ У њима се крије одређена порука или смисао одређеног догађаја или пророштва, нарочито је карактеристично за начин сликања икона и фресака сликара и књижевника Лонгина.²⁰ Оваквих примера у Лонгиновом сликарству има више посебно на икони: *Недремано око* из 1578. године на иконостасу манастира Ломнице

(сл. 5), куфска слова су написана на полеђини свитка пророка Мојсија и Давида.²¹ Иста куфска слова јављају се на Лонгиновој икони:

¹⁹ В. Хан, *Архивске вести о турском текстилу XV века у Дубровнику*, Зборник музеја Примењене уметности, књ. 16-17, Београд 1972-1973, 95 (са примерима).

²⁰ Л. Павловић, *Иконографска епиграфика код пророка*, Зборник за ликовне уметности Матица српска, књ. 20, Нови Сад 1984, 3-45.

²¹ Милошевић, *Уметност у средњовековној Србији од 12. до 17. века*, (каталог), Народни музеј, Београд 1980., 36, бр. 52, сл. 51 (старија литература).

Сл. 8. Манастира Грачаница, Свете великомученице Текла, Ефимија, Недеља и Варвара, XIV век

Fig. 8. The Gračanica Monastery, Holy Martyrs Thecla, Euphemia, Cyriaca and Barbara, XIV century

Светог краља Стефана Дечанског, на посебној сцени: Прогон јеретика из Цариграда - ... ПРОГНАТЫ ЕРЕТННЫ (сл. 6), насликано је море са једрилицом, којом су побегли јеретици из пестонице Цариграда,²² у горњем делу белог јарбола исписана су црна куфска обрнута слова.²³ Ова ретко сликана сцена *Чудо свете Ефимије* која чудесно потврђује веру Православну пред светим Оцима Халкедонског Сабора и пред јеретичима, насликана је у манастиру Сућевица у Румунији, 1595-1596. године.²⁴

Култ свете великомученице Ефимија веома је поштован у Византији и на Западу. О њеном лепом изгледу наводимо само примере на фресци манастира Грачанице из XIV века, где је насликана уз четири свете девица великомученице: *Јефимија- СѢА ЕФНМННЦ* (сл. 7), *Текла, Недеља и Варвара* (сл. 8).²⁵

²² Вл. Р. Петковић, *Легенда св. Саве у старом живопису српском*, Глас СКА СЛХ, д.р. 81, Београд, 1933, 63, сл. 45 и 46; В. Ђурић, 1985, 22, сл. 9 (у боји).

²³ Ова слова се први пут наводе.

²⁴ Ј. Поповић, *нав. дело*, 1976, 314.

²⁵ Б. Живковић, *Грачаница. Цртежи фресака*, књ. 7, Београд, 1989, 54 (предговор Гордана Бабић).

Очигледно према морфолошком облику писања и стила на сцени *Чудо свете Еуфимије* у припрати Бање Прибојске и иконама и фрсекама из Пећке патријаршије, Студенице, Ломнице, Дечана, Грачаница и Црне Реке да је наведеноу сцене рукоделисао зограф и књижевник Лонгин.²⁶

4. Страдање свете великомученице Ефимије

У древној хришћанској иконографији биле су веома популарне светитељске мошти које су чинили чудесна оздрављења, као у време цара Константина Великог истиче се бронзана скулптура која је представљала Христа како лечи жену крвоточиву. Ове сцене и чудесне мошти свете Еуфимије, представљају античке традиционалне мотиве *Interpretationes christianaе*²⁷ које у хришћанској иконографији добијају оргиналну животну интрепетацију. Три крста на коме је страдао Христос и два разбојника, која су налазила сакривена у гробу Господњем и Голгота, открила је царица Јелена, она су била чудотворна за *Васкрсење једне девојке*, насликане у припрати Бање Прибојској заједничким радом зографа Лонгина и владике Антонија Соколовића.²⁸

Многобројни подвизи, страдања и чудотворства моштију свете великомученице Ефимије, нису се сачувала на фрсекама у припрати у Бањи Прибојској, као што су:

- Четрдесет и девет хришћана, тајно обављају молитве; „међу њима беше прекрасна девојка по имену Еуфимија, високородног порекла, кћи сенатора Филофрона и супруге му Теодорисије, људи побожних”;²⁹

- Извођење на суђење пред „слуге антипатове”, муче их и проливају крв, са захтевом да „приношењем жртава *богу Ареју*”³⁰; они сви одбијају јер неће да прихвате оно што је богомрско и богопротивно: „поштовати твар више него Творца, поклонити се и принети жртву демону, а не Богу Вишњему”;³¹

- Сви су мученици у оковима, сваког од деветнаест дана добијају нове ране и трпе глад и жеђ. Од мушких мученика Ефимија добија савет: „Подвизавај се, девојко, ради Небеског Женика; подвизавај се да Му угодиш страдањем: *подвизавај се да Га са мудрим девојкама сретнеш, да би те Он заволео као невесту Своју и увео те у Своје дворе*”.³²

²⁶ Ово истичемо у науци први пут.

²⁷ С. Радојчић, *Чудесна оздрављења и свети лекари у старом српском сликарству*, 700 година медицине у Срба, САНУ, Београд 1971, 77.

²⁸ Р. Петровић, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи код Прибоја из 1454. године*, 371, сл. 6.

²⁹ Ј. Поповић, *исто*, 1998, 308.

³⁰ *Ареј* или *Марс* – Зевсов и Херин син, бог рата, био је чувар људи и поља од сваке штетоћине: „он не признаје законе нити је коме еран, не воле га ни људи ни богови”, уп.: Д. Срејовић – А. Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, СКЗ, Београд 1979, 49-50.

³¹ Ј. Поповић, *исто*.

³² *Исто*, 308.

- Пошто мучитељ није успео ласкавим обећањима и даровима, он: „нареди да се спреми *точак за мучење* који беше начичкан оштрим ножевима, како би сво тело њено било исецкано и здробљено. Света девојка огради себе крсним знаком и слуге везаше за точак. И стадоше окретати точак, при чему комади тела мученице отпадаху и зглобови се раздробљаваху...Када се она помоли Господу, точак изненада стаде и слуге попадале изнемогли, јер анђео Божји јавише се сломи рукуницу којом се окретао точак, скиде са точка свету девојку, исцели је од рана и поврати јој потпуно здравље. Тако исцељена, она радосно певаше благодарјећи Бога и славећи свемоћну силу Његову”.³³

- Потом мучитељ наређује да се у *усијану огромну пећ баци света Ефимија*. Она се „обуче у оклоп светих Трију Младића, то јест у молитву, и противу вештаственог огња она запали огањ усрдне љубави к Богу, и подигавши очи к небу говораше: Боже, Ти на висинама живиш и на смирене гледаш; Ти си у Вавилону *Три Младића*, ради закона Твог предатих огњу, сачувао преко светог анђела Твог читаве и неповређене од огња и послао им росу с неба; Ти и мени слушкињи Твојој буди помоћник, пошто се, о Христе мој, подвизавам ради Твоје славе!”³⁴;

- Два војника Виктор и Сосен, одбијају да изврше наређење да: „они видеше дивну појаву која се збивала у огњу: они видеше у пећи ангеле Божије који разбациваху огањ и пређаху им да се не усусде дотаћи се невесте Христове”. Војнике Виктора и Сосена бацају у затвор. Док друга двојица по имену Кесар и Варије, испуњавају заповест да Ефимију баце у огањ: „Ови, дохвативши девојку, бацише је у оањ, али тог часа суну из пећи силан пламен, полете на војнике који девојку бацише у пећ, и ту их на месту сажеже и у пепео претвори, и остале слуге натера у бекство. Свевитељка пак, ликујући усред пећи као у светлој палати и у прохладној роси, певаше песму светих Трију Младића: Благосоловен си, Господе Боже отаца наших, и свеслањен и величан (Да. 3, 52).”³⁵;

- Мучитељ на суду је осуђује на нове казне: „да је *обесе и да јој тело стружу оштрим ножевима*. Међутим и после овог мучења она се силом Божјом обрете читава. Затим ископаше *дубоку јаму, напунише је водом, и у њу спустише мноштво свакојаких змија, аспида и морских отрвних гадова*, па муштитељ нареди да свету Ефимију баце у ту јаму. А она, осењујући себе крсним знаком, говоаше: Светлости моја, Исусе Христе! Ти си у *утроби воденог звера сачувао неповређенг Јону*; Ти си *избавио Данила из чељусту лавових*; Ти и мене сачувај крепком руком Твојом, да се и у мени прослави име Твоје. И са тим речима она скочи у јаму: а змије и гадови пришавши јој не нанеше јој никакву повреду, него се напротив стараху о њеном здрављу, јер је ношаху на себи, не дајући јој благодаћу Божјом из те јаме без икакве повреде”³⁶

³³ Исто, 311.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто, 312 (погрешно) треба: Данило, 3, 11- 30.

³⁶ Исто, 312-313.

- Мучитељ потом наређује да се „*ископа друга тајна јама* и начичка унутра оштрим копљима, мачевима и ножевима, са оштрицама упереним навише, а споља да се јама маскира грањем и земљом... Међутим светитељка пређе преко јаме лако, као птица прелетевши замки; а неки незнабошци, не знајући о тој јамои, упалоше у њу и погинуше. Видећи то, мучитељ се веома постиде, и испунише се речи Светога Писма: *Кона јаму, и ископа је, и паде у јаму коју је начинио* (Пс. 7, 16)³⁷;

- Потом прокунзул наставља са мучењем: „*страховито изби итаповима*, он нареди да је *престружу оштром тестером*. Али тестера ни најмање не повреди свето тело њено. Затим он нареди *да је пеку на усцијаном тигању*; али се тигањ охлади. Јер анђели беху са невестом Христовом, чувајући је у свим мукама³⁸;

- И последње мучење свете Ефимије. Одвођење у циркус и бацање да је звери поједу. Света мученица се моли Бога да учини крај мучењу, а душу њену прими: „у своје руке и нареди јој да из многострадалог тела пређе у жељену постојбину... . Док се света Ефимија тако мољаше Господу, на њу бише пуштени зверови – лавови и медведи; али они пришавши јој, лизаху јој ноге. Само једна медведица начини јој малу рану на нози, из које потече крв. У то време чу се глас с неба који позиваше светитељку у небеске обитељи, и она тог часа предаде дух свој Господу, за кога свесрдно пострада (+ 303 године)³⁹”.

5. Чудо са моштима свете Ефимије

У време цара Ираклија (од 610-641) мошти свете Ефимије биле су пренете из Халкедона у Цариград, у цркву њеног имена, у близини хиподрома (тркалиште за коњске трке), сличну халкедонској. „Гробницу поставише у олтару уместо светог престола, и на гробници се врши бескрвна жртва; унутра се налажаху чесне мошти великомученице; од њих се и у Цариграду догађаху чудеса, као и у Халкедону, и миомирисна целебна крв истицаше у уобичајено време⁴⁰. После сабора Петог (553. године) и Шестог Васељенског (680. године), започиње иконоборачка јерес под царем Лавом Исавријаном који нареди да се мошти свете бацају у море. Чудесним начином, мошти су пловила је лађа из пристаништа званог Софија. Власници лађе два брата Сергије и Сергон, преносе из воде на лађу мошти из којих излажаше силан мирис. Они их преносе на острво Лимнос и положене у цркву са моштима свете великомученице Гликерија (слави се 13 маја). Потом ек у време цара Константина VI Порфирородног (од 780 до 795) и његове мајке царице Ирине (795 до 802, године) ковчег са

³⁷ Исто, 313.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто, 314.

⁴⁰ Ј. Поповић, *нав. дело*, 1975, *Житија светих за јули*, 255-256.

моштима свете Ефимије враћен је у Цариград на првобитно место у њеној цркви.⁴¹ „Из ових моштију с времена на време текла је крв, која је помагала болним и невољним”.⁴²

6. Српски митрополити Дионисије, Антоније, патријарх Макарије Соколовић и зограф Лонгин

Патријарх Макарије, Антоније и Дионисије Соколовић, често су посећивали Цариград, а свакако и цркву свете мученице Јефимије код Хиподрома, чији је култ био веома поштован у XVI веку међу православним на Балкану. Патријарси Соколовићи су посећивали Цариград јер је њихов рођак Мехмед-паша Соколовић, велики везир и брат српског патријарха Макарија Соколовића (1557-1571), помогао око обнове Пећке патријаршије, на чији је престо светог Саве Немањића, 1557. године ступио Макарије Соколовић.⁴³ Познато је да су чланови породице Соколовића били на престолу Пећке патријаршије од 1557. до 1587. године, и да су политички знали да удовоље потребама Порте.

Патријарх Макарије Соколовић поред Пећке патријаршије, Будисавце, Милешеве, Призрена, Студенице, Бањске, Грачанице, Дечана, посебну пажњу посвећивао манастиру Св. Николи у Бањи у којој се и одиграо важан црквени догађај – предаја престола обновљене српске патријаршије, из руку патријарха Макарија, његовом синовцу, херцеговачком митрополиту Антонију Соколовићу⁴⁴ на сабору српских архијереја, насликаног на фрескама у припрати цркве Св. Николе, 1574. године.

Митрополит а касније патријарх Антоније Соколовић (1572 – 1575) био је дуборезац Царских двери из Пећи, Дечана и Грачанице. Њему се приписују и зографски и иконописачки рад, као и израда печата, гравираним украсима и натписима које је урадио својеручно, за „велике цркве српске” у Пећи.⁴⁵ Он је, несумњиво, саветима помагао зографу Лонгину уопште, а посебно као ликовни уметник учествовао у украшавању цркве Св. Николе у Бањи.

⁴¹ Исто, 263-265; R. Naumann. – H. Belting, *Die Euphemia Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken*. Berlin 1966.

⁴² *Житије светих*, 530.

⁴³ Р. Самарцић, *Мехмед паша Соколовић*, Београд, 1971, 111.

⁴⁴ Р. Грујић, *Фреска патријарха Макарија како уступа престо своје наследнику Антонију*, Гласник српског научног друштва, књ. XII, Скопље 1933 (старија литература)..

⁴⁵ Ђурић, Ј. В., *Икона светог краља Стефана Дечанског*, Издање поводом 650-годишњице манастира Дечана, РЗЗСК-ДКС, п.и. 4, Београд, 1985. *Живопис на трагу предања*, у књизи: *Пећка патријаршија*, Београд 1990, 255-276.

Radomir D. Petrović

THE FRESCO OF THE MIRACLE AND MARTYRDOM OF ST. EUPHEMIA IN THE
MONASTERY OF BANJA PRIBOJSKA FROM THE YEAR OF 1574

This work represents the continued research of the fresco painting of The Miracle and Martyrdom of St. Euphemia, related to The Fourth Ecumenical Council, held in 451 at Chalcedon near Constantinople. The Council then adopted the proposal of St. Anatolius that a book of each doctrine be placed in a casket of the renowned St. Euphemia, into her hands, wherein it may by some divine manifestation be determined whether the Orthodox or the heretic doctrine was in God's favor, according to The Hagiography of St. Euphemia.

The casket of the Saint was opened after four days and it was found that the book espousing the heretic attitude was at her feet and in her hands was the age-old book that spoke of the true Orthodox religion. The scroll that was subsequently cast out of the casket contained the inarticulate heretic script written in Cyrillic, Latin, Greek, Russian and Kufic letters. Heretic letters are also written in the icon Christ the Neversleeping Eye from 1578, painted by the greatest Serbian icon painter Longin on the iconostasis of the Lomnica Monastery. Heretic characters are also written on the white surface of the boat sail in the scene of Expulsion of Heretics from Constantinople included in Longin's icon of The Saint King Stefan Uroš III, painted in 1577 for the Monastery of Dečani.

The painted image of St. Euphemia corresponds in style, iconography and manner of text writing to the icons of Longin the painter. Longin was a renowned painter and writer and, as a monk, he performed artistic work during the restoration of the Patriarchate of Peć under Makarije Sokolović (1557-1571). The Patriarch Makarije Sokolović handed over the throne to his relative and successor Patriarch Antonije Sokolović (1572-1575), and this scene was painted in the parvis of the Church of St. Nicholas in Banja Pribojska. Longin got acquainted with the rarely painted cult of St. Euphemia most probably in Constantinople, in the period during which the metropolitans and patriarchs Sokolovići were supported by their relative, Turkish Grand Vizier Mehmet-Pasha Sokolović (1565-1579).

The fresco painting of Holy Martyrs Euphemia, Thecla, Cyriaca and Barbara appeared in the Gračanica Monastery in the XIV century, as a part of the paleologic art and the cult that had been developed in the XIV century, during the reign of Serbian kings Stefan Uroš II and his son Stefan Uroš III, who were married to Byzantine princesses.